

חויה – נערה, אם ורעיה

רחל עופר

א. הקדמה

שירים רבים נכתבו על דמויות של נשים מקראיות. באמצעות יצובן הספרותי של הנשים המקראיות נתנו משוררים רבים ביטוי לתפיסה שלן שלם באופן כללי, והציגו 'פרשנות' מסוימת לuemדה ומוקומה של הדמות בהקשרה המקורי. בחינת השירים שנכתבו על דמותה של חוות – האישה הראשונה בתבל – עשויה למדנו על השקפות שונות ביחס למושג הנשיות. כל שיר ושיר מעצב חוות' אחרת, והענק אחריה היחות' השונות העולות משלל השירים מאפשר התבוננות בעולמות הפנימי, החברתי והתרבותי של המשוררים.

כיצד מעוצבת בשירה האישה הראשונה? כאישה מפתחת ומדיחה לחטא או כאם כל חי תמיינה וטוהרה? ומה הקשר בין הספרות המקראי המקורי על חוות ובין השירים המודרניים שנכתבו על בסיסו?

ב. חוות – האם

המשוררת אנדה עמיר-פינקרפלד הקדישה בספרה שירים לדמויות מקראיות שונות, ואף לחווה, האם הראשונה, הוקדש שיר:¹

חויה

...הנה ראייניך, עז,
הפרטיך בתפום זה,
סכמת כל לשדייך בו אצרף.

1. חוות, גויש עומו, תל אביב תשכ"א, עמ' 66. מפתח אורכו של השיר אין והוא מובא כאן בשלמות.

אֲנָה יְלַכּו מִימֵנוּ הַקְלִים.
וְגַבְרֶךָ לִי נְחַשְׁלַח שָׂבָבֶב,
לְפִרְיִ הַבָּאֲתַנִּי,
פָּנָ אֲגָאֵל.

אם עדנה פוחזה לא אדע עוד.

חויה גיבורת השיר מונשימה את דבריו הכתוב "וַיִּקְרָא הָאָדָם שֶׁמֶשׁ אֲשֶׁר תָּחַזֵּק בְּפִי הוּא
קַיִתָּה אָם בְּלֹבֶן" (בראשית ג, כ). היא מותוארת כילדה תמיינה, בת-טבע מקסימית,
המתודעת לראשוונה להריונה. על-פי השיר, חוות מגיעה לאכילת ה'יתפוח' כתוצאה
מתהיליך של התבגרות הכרוך בהשיפת 'סוד', הלא הוא הסוד הטמון גם בעז עצמו:
סוד הפריון. היא משווה עצמה לעץ, ובפנותה אליו היא מצביעה על הדמיון בינויהם
ואומרת לו שאף היא גדרה וגביה כמותו יוכמן אשה את פרייו.

במונולוג שחויה נושאת בשיר עוד בטרם נפקדה, היא פונה אל האיליות וזوابות השדה ומתראת בפניהם את השתקוקותה לפרי בטן ואת קנטצתה בהריוון. היא מספרת כיצד חשה 'ירקה' כשהילכה בין עושאי פריים', וכיitz כבשה פניה בבלימה מפני כובדן. מרגשת במיוחד הצעירותה הכאובה וגולית הלב כי כל ציפור זעירה שישבה על ביציה גורמה לה לכלימה ולרגש נחיתות: 'יבנינה קטוניתי'. משנפקדה, היא מכריזה על אשרה בשל דמיונה לחווות השודה – לאיליות התפתחות ולזوابות הכבדות – שבפניהם אין היא עוד בושה. היא מצהירה: 'יכמוכן כמוני', ובכך מודגשת הזמיון הרוב שבינה ובין עולם החיים והצומח ומודגש עד כמה טבעי לה החריוון – כאישה. בסיום השיר היא מוסיפה לפנות לאחיזותיה אלו ואומרת להן: 'ילוק לא אלך עוד ריקה בינייך'. היא מגדה את האישה ההולכת 'ירקה' למי שאין לו המשכיות, לנחל הפוזו שלא ידע أنها ילכו מימי הקליטים'.

בשיר זה האכילה מה'תפוח' מוצגת כמלידת לוך מהע נושא הפרי, כי החירין והלידה הם ייעודה של האישה, ממש כפי שהם תהליכי טبيعيים והכרחיים בעולם החי והצומח. לאכילה מה'תפוח' מייחסת בשיר משמעות חיובית, וחות, הדוברת בשיר, מוזה וمبرכת על כך שהתפתחנה לאוכל ממנו.

הנחש, שהוא אחד הדמויות המרכזיות בסיפור גן העדן המקראי, איננו נזכר בשיר במפורש, אולם הביטוי יחש-לחשי מرمז עליו בבירור. פירוש המילה יחש' הוא 'לחש', כסם והשבעה.² הנחש המקראי הופך בשיר לMahon פסיכוןגית. תפיסת מקרaitת תוליה בנחש 'קול חסר-קויל' יש לכך רמז בפסוק "כִּי הַנֶּגֶד מְשֻׁלָּח בְּכָם נָחֲשִׁים"

ואָדוּע הַסּוֹד, לְמַעַן גָּדוֹלָה,
לְמַעַן גְּבֻחָה, וְאֵת הַסְּתָעָפָת,
אֲםִינָה גָּדוֹלָתִי

גַּם אָנִי גְּבֻחָתִי —
כִּמְזֻקָּא אָשָׁא אֶת פְּרִי
אֲכוֹן לִמְדָתַנִּי, עַז.

איך זה ריקה עד עתה חלכתי
ביו נושא פרים?
ואך פני בברתי
בכלמה מזורה
בפני אילות שתפה גון,

בעפני אקלילות שפתח גנו,
הכוורות מפבון.
כל צפור זו עיריה
יושבה על ביציהם,
פרוי דמה וקרבייה,
הכלימנתני
ונטה אדמות

...עטפה אַדְעָה,
וְאַכְבֵּד מִאָז, אֲזֶן אַנְשָׁר :
אַחֲרֹת אַנְיָלָנוּ,
אַיִלּוֹת תְּפֻחוֹת.
זָאוֹבּוֹת כְּבָדוֹת,
מַעַט — וְנַכְרַע מִכְבָּדָנוּ.

— ולא עוד אבוש בפניכו —
מיטיב דמי בMITTED דמיין
יתגנש לפרי.

קְבָל אַקְבָּלָנוּ,
נְשָׁא אַשְׁאָנוּ,
אֵן אֶס לְאָרֶץ יִשְׁחַנְיִי,
כְּמוּכָן.

**שֶׁלֹּךְ לֹא אָלַךְ עוֹד רִיקָּה בֵּינֵיכֶם,
פְּנַחַל זֶה פָּזֵץ לֹא יָדָע**

2. על-פי הפסוק "כִּי לَا נחַשׁ בְּיַעֲקֹב וְלֹא קָסֵם בְּיִשְׂרָאֵל" (במדבר כג, כו).

מתוך ניסיון מודע של המשוררת לטלהר את דמותה של חוה המקראית כניגת המין הנשי כולו מן הסתיריאוטיפ השילילי שדבק בה. במקומות חוה, שהיא מעין לילית, העשויה שימוש שלילי בשיותה, מתוארת חוה תמיימה כמו עין נערה, טהורה המגיעה להגשת נשיותה באמצעות האימחות. אפשר שהtipoth' של שיר זה קרוב יותר לתפוח של שיר השירים המctrף לדימוי טבע ובין אחרים בספר כדי לצירר אהבה טהורה המובילה למימוש נשיות. משחק הלשון 'tipoth' – 'tipoth' (מהירין) ממצאה כמדומה מעבר אידיאלי זה.

משוררת נוספת הולכת אף היא בדרך דומה היא רבקה מריט. דמותה של חוה עולה מתוכה אחד משיריה, למורת שאין השם חוה נזכר בו במפורש.³

קְנִיטִי אִישׁ אֶת אֱלֹהִי,
מַגְדוֹלָה, הַגְּבוֹר וְהַגְּרוֹא,
קְנִיטִי אִישׁ אֶת אֱלֹהִי,
הַמְּבֵיא גּוֹלֵל בְּגִינִּיבִּנִּי בְּאֶחָבה,
קְנִיטִי אִישׁ אֶת אֱלֹהִי, קְנִיטִי אִישׁ אֶת אֱלֹהִי,
הַקּוֹנָה הַפְּלָל.

המשוררת מביאה את הזדהותה עם דמותה של חוה הגאה בכוח היצירה שלה, הדומה בעינה לכוח היצירה של הקב"ה.

השיר מבוסס על הנאמר: "וַיַּאֲדַם יְהֹוָה אֶת חָוה אֲשֶׁתוֹ וַיַּהַר וַיְתַלֵּד אֶת קַיּוֹ וַיִּאמֶר קְנִיטִי אִישׁ אֶת חֵי" (בראשית ד, א). בפתח השיר מצטטת הדוברות את דבריה אלה של חוה, אם כל חי. זוהי התגובה של היולדת הראשונה בעולם על הלידה הראשונה בהיסטוריה. המילה 'קניטי' באה במשמעות של 'יצרתי/בראת', כמו בפסוק "קָנָה שְׁמִים וְאֶרֶץ" (בראשית יד, כב).⁴ המילה 'אתני' ניתן לפרש במשמעות 'עם'.

חתימת השיר, המתיחסת לקב"ה באמצעותו פועל עצמו, 'קנָה' מדגישה את התפעלהה של הדוברת כאישה يولדת המרגישה שותפה עם הקב"ה במעשה הבריאה. הברכה הראשונה של תפילה שמנעה-עשרה, המהלהת את הקב"ה, שזרה במאגר השיר מראשיתו ועד סוףו: "הִי הַגְּדוֹלָה הַגְּבוֹר הַנוּרָה... מִבְיא גּוֹלֵל בְּנִיהֶם... בְּאֶחָבה". שיר זה ממחיש באמצעות החזרות שבו את ההתפעלות נוכח יכולת הבריאה הקיימת בכל אישה, יכולת המציבעה על הדמיון שבין האישה ובין בוראה שהוא בורא הכל.

3. עז גנע בעז, ירושלים 1978, עמ' 35.

4. יהודה קיל, פירוש י'עת מקרא' לספר בראשית, ירושלים תשנ"ז, עמ' קב-קג.

[ירמיהו, ח, ז]; 'יקולי' כזה יכול לסמל קול פנימי. ואכן בנסיבות אלו, הוא מהווה מעין קול פנימי הבוקע מלבה של חוה, והקול הזה בעל אפקט כמורמאנגי הוא המפתח אותה. פיתוי זה הוא שגורם לה למימוש האימחות, ועל כך נתונה תוזחתה וברכתה.

בניגוד לקללת הנחש שבמקרא, שבאה עליו כעונש על דבר הפיתוי, בשיר הנחש זוכה לברכה. בעניין זה סוטה המשוררת באורח קיצוני מן הספרור המקראי. בניגוד לנאמר "וַיִּאמֶר ה' אֶל הַנֶּחש כִּי עֲשִׂיתْ זֹאת אֲרוֹר אַתָּה... עַל אַתָּה תַּלְךְ וְעַפְרָתָךְ כָּל יְמֵי תִּיקְּחָה" (בראשית ג, יד), נאמר בשיר: 'יתברך' לי נחש-לשש שלבב, לפרי הבאותני, בו איגאל. שיר זה הוא שיר הלל לאימחות, שבו רואה האישה את גואלה בניגוד לשבוד מסויים וצער שעלו להשתמע מהספרור המקראי.

בסוף השיר מסתבר כי חוה מודעת למחיר הכרוך במימוש האימחות. אך דומה כי הוא כדי בעינה והוא נכוна לשלמו. היא מצינית כי הויא מוכנה לוותר על עדנה פוחזה' כדי להיות לאם. המילה 'עדנה' מرمזת בצלילה לגן העדן של תקופת הילדות-עררות שבטרם אימחות, שאמנם יש בה עוגן, אך היא כפלה הנחל הפוזי והפוחז. רוצה לומר, בעינה של חוה, ניבורות השיר, האכילה מן הפרי האסור שאינה מתועלת למימוש האימחות היא קלות דעת, עדנה פוחזה'; ואילו נitorה להמשכיות ולפריזן היא הדרך הנכונה.

במקודם של שירים עבריים ולועזים וربים העוסקים בדמותה של חוה מתוארת התפקידות, ומיחסת לה משמעות ארוטית. התפקידות זו מובוססת על הנאמר על אדם וחוה לאחר שאכלו מעץ הדעת: "וַיַּתְפַּקְהֵנָה עַזְנֵי שְׁנֵיָהָם וַיַּקְרְבָו בַּיּוֹנָם הַסִּבְבָּס" (בראשית ג, ז). התפקידות זו התפרשה אצל המשוררים בראשיתה של המודעות לרשות של המיניות האנושית המתפתחת, ולבשה מלובשים צבעוניים ואך נועזים ביצירות הספרות והאמנות לאורך הדורות. בהקשר זה יש מקום בעיר בעינויו של התפוח. לモטור לציין כי התפוח הנזכר בשיר זה ובשירים וربים נוספים שדמותה של חוה עומדת במרכזי – איןנו נוכח בספרור המקראי. בגין העדן המתואר בספר בראשית קיים עץ הדעת האסור באכילה, אולם, אין כל ציוו מהו מינו של העץ. בכל זאת ניתן למצוא את התפוח כמושטיב מרכזוי ביצירות רבות העוסקות בדמותה של חוה או בספר גן העדן. המקורות שלפיהם פרי גן העדן הוא תפוח אינם יהודים, ככל הנראה. בציורים, במחזות, בספרים ובשירים ורבים, התפוח מסמל את הפיתוי ואת הדחלה לחטא המיחסת לחוה, ניגת המין הנשי כולו.

שירה של אנדה עמר-פינקרפלד המתיחס לחוה שטעמה מפרי העץ האסור מביע הסתייגות מן הפרשנות הרווחת בתרבות המערבית, המיחסת לחוה משמעויות שליליות של פיתוי והדחה לחטא. הפיתוי שבתפוח, כפי שהוא מתואר בשיר, מביא למימוש האימחות ולא לחטא, ובבחינה זו שיר זה הוא יוצא דופן. ייתכן כי נכתב

ג. חוה הרעה

בשיר שכורתו 'סיפורי' – פורשת בפניו המשוררת אסתר אטינגר את עלילת בריאתם של אדם וחוה שבסיפורם הוא למעשה הסיפור של כולנו, של כל הגברים ושל כל הנשים מאז ועד עתה.⁵

סיפור

וכך זה היה:

קסירה אטיית

או מתקף הפחים ברטיה מוסרת

איש ואשה,

ההנתקות נגב מגב והכאב

באלו בראשית היתה הפרה.

אחר כך:

הקליקה בכל הארץ

חփוש, הפגש או הטעות

פרי במקום הנגע.

ںישיאת עינים לכל העברים

עליה חטאנה.

השיר, שניותו אפייה, נפתח במילים ייכך זה היה ומשיך במילים יואר כי, ובכך יוצר תחושה של שחזרו היסטורי. זהו סיפור המגולל בפניו את קורותיהם של אדם וחוה מהזווית של הזוגיות האנושית הראשונית. המשוררת מספרת על אהבה ופרידה, על התרכזות ועל חיפוש, על כאב ועל הדקה, על כל אדם ועל כל חווה.

השיר מבוסס על דברי המדרש (בסוגרים מרובעים – פירושם):

"ויאמר אליהם עשה אדם בצלמו כדמותנו. ... אמר רבי ירמיה בן אלעזר, בשעה שברא הקב"ה את adam הראשון אמר לו גויים בראו. הדחו דעתיב זהה אשר כתנו זכר ונkehva בראמ. אמר ר' שמואל בר נחמן, בשעה שברא הקב"ה את adam הראשון דיבר סופון [דו פרעופן] בראו, ונסרו ועשה גביהם, נב לכאן ונב לכאן. איתיבון לה וחתיב נטענו גדו, הרי כתנו זכה יקח אחת מעלהתי. אמר להם [שם שמעות הדבר] מן טרו [מצדדי]."

לבדו

לא טוב היה האדם לבדו
אבל הוא לבדו בין פה וככה
הוא מלחפה והוא לבדו
והוא מתמיהה והוא לבדו

שירו של נתן זו מעמיד במרכזה את הבדידות האנושית ואת חוסר התקווה להיגאל ממנה. כתורת השיר 'לבדי' מתעצמת על ידי החזרות הרבות על מילה זו – המופיעות בתכיפות במלכו של השיר הקצר שלפנינו.

השיר פותח בדבריו של הבורא – לאחר בריאת האדם הראשון הוא מכיר בבדידותו הקשה, ועל כן הוא אומר: "לא טוב היה קיומם לבני אדэм לעזרא בְּגַדֵּז" (בראשית ב, יח). דברים אלו נאמרים כרכע למשעה לקיחת הצלע מצלעתו של האדם והפיקתה לאישה. התיאור המקראי של בריאת האישה מסתאים בהנחיה עתידית לדורות הבאים: "על-פני יעצב איש את אביו ואת אמו ורביק באשתו ורקיו לבש אחד" (שם, כד).

אולם בשירו של זו הנחיה זו אינה מתמשחת, וההרמונייה האחדותנית הנכפתת שבין האיש והאישה מאכזבת. שחררי גם אם נבראה האישה 'הוא לבדו בין כה וככה'. היביח' הוא רק לכארה, והילבד' ממשיך ומעמיק. לעיתים יש מצב של ישנוו ביחיד וכל אחד לחוד' – כאמור של משורר אחר.

שירו של זו מבוסס על 'אניאמין', נוסח עיקרי האמונה המבטא את אמונהו של היהודי בביטחון המשיח ובגאותה השלמה. אולם, המשורר עושה שימוש אירוני בתשתיית זו: בניגוד ליהודי התמים, המאמין שוגם אם המשיח יתמהמה בסופו של דבר בוא יבוא, בשיר זה לא המשיח הוא המתהמה אלא האדם עצמו. המכחיה הוא הוא המתהמה. ומכאן שאין לאדם אפשרות להיגאל אלא על ידי עצמו בלבד. ובאופן פרודוקסאלי גם אם יבוא' הוא יישאר 'לבדו'!

שירו זה של זו, שלא אדם ולא כוה מוכרים בו בשמותיהם במפורש; מטיל ספק ביכולתה של אהבת האישה לנガול את האדם מבדידותו הקיומית התמידית. ואך מטיל ספק ביכולתה של האישה להיות בגדר כוה ולملא את ייעודה המקורי להיות עזר לנגידו' לאדם. וכל זאת בגין צפיפותו ולתוכנותיו המקוריות של הבורא, שסביר שילא טוב להיות האדם לבדו.

בדומה לשירה של אסטור אטינגר, גם בשיר זה בולט הקשי של האדם המצויב בבדידותו. אולם, בגין שריר הקודם – המציג את הקשי שבפירוד כמו גם את הקשי שבחיבור – בשירו של זו אין כל חיבור! השיר מסתאים בבדידות אנושית שאין ממנה מוצא.

ד. סיכום

בשני השירים הראשוניים ראיינו כיצד דמותה של כוה, המיצגת את הנשיות הראשונית, מהוות כוחה הצעקה לעולם של היוצרים השונים העסיקים בחווית החירות והלידת. ובשני השירים האחרונים ראיינו כיצד דמיותיהם של אדם וכוה מהווים טmol שבאמצעותם פורשים בפניינו היוצרים השונים את רגשותיהם והשקפותיהם בקשר לחיבור שבין האיש והאישה ולטיכוי אהבה.